

BASKIDA Mektup

DSM-5 TÜRKÇE ÇEVİRİSİ ÜZERİNE

DSM-5'in A.B.D.'de yayınlanmasından birkaç ay sonra Prof. Dr. Ertuğrul Köroğlu'nun gerçekleştirdiği Türkçe çevirisinin Hekimler Yayın Birliği'nce yayımlanması ve Türk hekimlerine kazandırılması övgüye değer bir girişim. Prof. E. Köroğlu DSM-IV ve DSM-IV-TR'yi de Türkçeye kazandıran, bir yarıyeni ve bir özel psikiyatri hastanesi kuran çalışan ve üretken bir hekim.

Önceden şu temel noktayı vurgulamak isterim, çeviri gerçekten zor bir iştir. Bilim dili olarak gelişmesi çok ihmale uğramış olan Türkçeye çeviri ise özellikle zor bir iştir. Bilimsel yayınların çevirisinde hem bilim, hem dil danışmanlarından yardım alınmasında büyük yararlar olacağına inanıyorum.

DSM-5 çevirisinde ilk bakışta dikkatimi çeken ve çok önemli bulduğum nokta şudur: Çevirinin olabildiğince ve cesurca Türkçe yapılmasına çaba gösterilmesi. DSM-IV-TR ile karşılaştırıldığında bu çabayı daha iyi görebiliyoruz. Saygı duyduğum bu çabanın yanı sıra terimlerin çevirisinde önemli tutarsızlıkların ve çelişkilerin örneklerini de görmezden gelemeyiz. Bu çabanın, çevirinin kimi yerlerinde aşırılığa bile kaçtığı düşünülebilir. Hem terimler, hem metin üzerinde düşünmeye, tartışmaya değer bazı noktalar var.

Önce şu önemli bilgiyi vurgulamak isterim: Eğer bir sözcüğün ya da terimin çevirisinde kuşku doğuyorsa, yapılacak bir geri çeviri (bu durumda Türkçeden İngilizceye) bize büyük olasılıkla doğru olanı gösterecektir. Bunun örneklerini aşağıda vereceğim. Dünya Sağlık Örgütü ICD-10'un Türkçeye çevrilmesi sürecinde bu tür geri çeviriler istemişti.

Bu yazıda DSM-5 Türkçe çevirisi üzerindeki tartışma götürülen çok sayıdaki noktadan ancak terimler açısından önemli bulduklarına ilişkin tartışmamı örnekler vererek özetlemeye çalışacağım. Bu terimler başlangıçtaki sayfa numaraları Romen sayıları ile verilen "Sınıflandırma" ile ilgili bölümde hemen göze çarpmaktadır. Çevirinin tüm metnini umarım bir başka meslektaşım gözden geçirir. Önemli bulduğum noktaları tartışacağım:

- Kitap boyunca: "Specified=tanımlanmış; unspecified = tanımlanmamış" olarak, buna karşın "specify = belirlemek, belirleyiniz"; "specifier = belirleyici" olarak çevrilmiş. "Tanımlanmış, tanımlanmamış"ı İngilizceye geri çevirmeye kalkarsak karşılıkları "defined, undefined" olur. Bu da önemli bir çeviri yanlışlığını gösterir. Aynı çevirmenin DSM-IV-TR de doğrusunu yapmış olduğunu görünce DSM-5'de neden "tanımlanmış, tanımlanmamış" a geçildiğini anlayamadım.
- Bozuklukların ağırlık derecesini belirtmek için "mild, moderate, severe = ağır olmayan, orta derece, ağır" olarak çevrilmiş ki burada açık bir çeviri çelişkisi var. "Ağır olmayan" türünden bir belirleme hem "orta derece", hem "hafif" ağırlık niteliklerini içinde taşır ve bunun için "hafif" sözcüğünün yerine geçemez. Üstelik "ağır olmayan"ın geri çevirisi ancak "not severe" olabilir ve bu da hem hafif hem orta derece nitelemelerini içerir. DSM-IV-TR'deki "hafif" neden "ağır olmayan" yapılmış bilemiyorum.
- Sayfa X. İletişim Bozuklukları 315.35 Çocuklukta Başlayan Akıcılık Bozukluğu (Kekeleme): İngilizcede "fluency" sözcüğü doğrudan konuşma diliyle ilgilidir. Türkçede yalnız başına akıcılık çok farklı anlamlara gelebilir, akıcı konuşma, akıcı bir roman, akıcı maddeler ... "Konuşmada akıcılık" denmesi uygun olur görüşümdedir.
- Sayfa XII. Şizofreni Açılımı Kapsamında ve Psikozla Giden Diğer Bozukluklar: "Spectrum" karşılığında, artık siyaset dilinde hemen her anlama gelebilen "açılım" sözcüğünün kullanılması şaşırtıyor, düşündürüyor. "Otizm açılımı, şizofreni açılımı" gibi. "Spectrum" karşılığında "yelpaze" sözcüğü yadırganmamıştı ve sanırım oldukça sık kullanılıyor. "Açılım" sözcüğü hastalıkla birlikte kullanılınca kavramsal bir çağrışım doğurmuyor. "Spectrum" karşılığında "açılım" sözcüğü nasıl savunulabilir, bilemiyorum. Tıpta "açılım" sözcüğünün uygun bir kullanılışı "genetic expression= gen açılımı, genetik açılım" örneğinde görülebilir.
- Sayfa XVI. "Majör=yeğîn". "Yeğîn (majör) depresyon" (Yeğîn sözcüğü "Nörobilişsel Bozukluklar" bölümünde de kullanılmaktadır): Sözlüklerde "yeğîn =1. Zorlu, katı, şiddetli 2. Baskın, üstün". "Yeğîn" sözcüğünü Türkçenin değerli ustası Emin Özdemir'e sordum. Çağdaş Türkçenin günlük dolanımında kullanılmayan bir sözcük olduğunu ve kavramsal açıdan bir çağrışım üretmediğini söyledi.

Kuşkusuz “yeğin” bir öneridir ve başka öneriler de yapılabilir. Majör depresyon denince başta gelen, önemi büyük olan, en sık görülen ve özgül belirtiler gösteren bir bozukluk türü anlaşılmalıdır. Burada “major” sıfatı salt hastalık derecesini göstermemektedir. Böyle olsaydı ağır, orta ya da hafif türden ağırlık derecelerini ayrıca belirlemeye gerek kalmazdı. “Major” sözcüğünün çok sayıda kullanım alanları (yarbay, müzikteki majör-minör, başta gelen, ana konu....) var. Doğrusu DSM’de neden bir de “minör” depresyon tanımlanmamış sorusu ile birlikte depresyonda “majör” sıfatının mantığı da sorgulanabilir. Ama çeviride “yeğin” ve ayrıç içinde (majör) sözcüklerinin birlikte kullanılması da pek mantıklı görünmüyor. Belki ilk kullanılışında birlikte verilebilir ve sonraki kullanışlarda yalnızca “yeğin” olabilirdi ama, “yeğin” sözcüğü de çok saygın bir Türk dili uzmanında bile bir çağrışım üretmiyor!

Ayrı bir önemli nokta şudur: Depresyona Türkçe karşılık önermeyip, majör’e önermek hem dil, hem çeviri açısından sorundur. “Yeğin depresyon” dil açısından dili bozan, çeviri açısından da çeviriyi bozan bir tutarsızlıktır. Tutarlı olması için ya “yeğin çökkünlük” ya da “majör depresyon” olması gerekir.

Bu noktada birçok yerde “depressive” karşılığında “çökkün” sözcüğünün kullanılıyor olması da aynı dil tutarsızlığı sorununu göstermektedir. Gördüğüm kadarı ile çevirmen “depresif” demektense “depresyon” ya da “çökkün” terimlerini kullanmayı seçiyor. Ama “çökkünlük” de diyemiyor. Bir yerde “depresyon”, bir yerde “çökkün duygudurum” pek tutarlı olmuyor.

- 300. 4 kodlu “Persistent Depressive Disorder” (Dysthymia) = Süregiden Depresyon Bozukluğu (Distimi): “Persistent” sözcüğü süren, sürüp giden anlamına gelebilir ama daha çok “ısrarlı, direşken” anlamında kullanılır. “Sürüp giden” ister istemez “süreçlilik-kroniklik” çağrıştırıyor. Oysa, bu bozuklukta tipik bir süreçlilik değil, tam ya da tam olmayan yatışmaların olabildiği, zaman zaman ağır çökkünlük dönemleri de görülebilen bir bozukluk tanımlanmaktadır. Bu nedenle, “süregiden” yerine “direşken” betimlemesi daha uygundur.
- Sayfa XVIII Kaygı (Anksiyete) Bozuklukları: “Anxiety” karşılığında “kaygı” sözcüğü artık yaygınlaşmışa benziyor. Ancak, Prof. Dr. Aylin Uluşahin’le birlikte yayımladığımız “Ruh Sağlığı ve Bozuklukları” adlı kitabımızdaki şu tartışmayı bırakmış değiliz:

“Anxiety, anxiété” karşılığında daha çok psikologlarca ve kimi ruh hekimlerince kullanılan “kaygı” sözcüğünü uygun bulmuyoruz. Kaygı, genellikle nesnesi bilinen bir duruma ya da kişiye karşı duyulan merak, tasalanma ve endişe duygusudur. Örneğin, “annemin sağlığı konusunda kaygılanıyorum, Türkiye’nin ekonomik durumu beni kaygılandırıyor” gibi. Ayrıca kaygı sözcüğü birçok ruhsal bozuklukta görülen yoğun, zorlu bunalıyı karşılamamaktadır. Örneğin, panik bozukluğundaki, çökkünlüklerdeki bunalıya kaygı demek klinik durumun gerçek fenomenolojisini yansıtmamaktadır.

Halk arasında da kullanılan “bunalı” sözcüğünü hem kavramsal, hem klinik açıdan uygun görüyoruz.”

- Sayfa XVIII Maddenin/İlacın Yol Açtığı Kaygı Bozuklukları: “Maddeye özgü kodlar ve ICD-9-CM ve ICD-10 kodlamaları için tanı ölçütlerine ve karşı gelen (ben koyulaştırdım) yazma işlemlerine bakın.” (Aynı “Not” değişik bozukluklarla ilgili olarak birçok yerde geçmektedir.)

Bu cümlede “corresponding = karşı gelen” olarak çevrilmiş. Tam tersi bir anlam çıkıyor. Geri çeviride “karşı gelen”= opposing, oppositional olabilir. Örneğin, “ona karşı gelen cezalandırılır” gibi. Çeviride “ilişkili yazma işlemlerine bakın” ya da “buna uyan yazma işlemlerine bakın” olması gerekir.

- Sayfa XX ve Sayfa 143: “Stress=gerginlik” (Akut gerginlik bozukluğu gibi); “Stressor = tetikleyici etken” olarak çevrilmiş. İngilizceye geri çeviri yaparsak “gerginlik=tension”. Burada “gerginlik” yanlış bir çeviridir. “Stres” hem etken, hem sonuç durumunu gösteren bir terimdir. Örneğin ağır stres altında kaldım gibi. Stressor stres durumunu yaratan etkindir. Ağır stressorla karşılaşma, posttravmatik stres hastalığı gibi. “Stress”in hem kavramsal, hem çeviri karşılığı olarak “zor, zorlanma”, “stressor” ise “zorlayıcı, zorlanmaya yol açan etken” daha uygun görünüyor. “Akut zorlanma bozukluğu” gibi. “Trauma=örseleme” olarak çevrilmiş ve bu çok yerde kabul görmekte. “Posttraumatic stress disorder= örselenme sonrası gerginlik bozukluğu” önemli bir kavramsal ve çeviri sorunu taşıyor, yerine “örseleme sonrası zorlanma bozukluğu” daha uygun görünüyor. “Tetikleyici”ye gelince, stres yükü taşımayan birçok olayın tetikleyicisi olabilir. Örneğin beyinde birtakım kimyasal olayların birbiri ardına tetiklenmesi gibi. Geri çeviri yapılırsa “Tetikleyici etken=triggering factor” olur.
- 313.89 kodu ile “Disinhibited Social Engagement”= “Sınırsız Toplumsal Katılım Bozukluğu”: Bu çeviride önemli sorun “sınırsız” sözcüğü ile ilgilidir. Bir geri çeviri yaparsak, “sınırsız=unlimited” olur ve çeviri yanlışlığı ortaya çıkar. “Inhibited=kısıtlanmış, ket vurulmuş”. Toplumsal ilişkiler bağlamında kullanılıyorsa “çekingen” anlamını da taşır. Kitaptaki “Disinhibited” kavramı toplumsal ilişkiler bağlamında kullanılıyor. Bu nedenle Türkçe karşılığı “kısıtlanmamış, çekinmeyen, çekiniksiz, sınır tanımayan, ket vurulmayan” olabilir ya da daha iyisi bulunabilir.
- Sayfa XXI Çözülme (dissosiyasyon) Bozuklukları: (Türkçede dissosiyasyon yazılacaksa tek “s” ile yazılması uygundur.)
- 300.12 Unutkanlık Çözülmesi (dissosiyatif amnezi): “Disosiyatif amnezi”nin çevirisi “Unutkanlık çözülmesi” olamaz, çünkü çözülen şey unutkanlık değil. Bozukluk, unutkanlığın çözülmesi değil, ruhsal bütünlüğün çözülmesine bağlı unutmadır.

“Amnezi=unutkanlık” olamaz. Buradaki amnezi bellek yitimidir, unutmadır. Unutkanlığın farklı bir bilişsel durum olduğunu belirtmek gereksiz.

Bu durumda “disosiyatif amnezi=çözülme unutmaması” ya da “çözülmeyle bağlı unutmama” olması gerekir.

Bunun gibi “Kaçış çözülmesi” değil “Çözülme kaçışı ya da Çözülmeyle bağlı kaçış”

“Gerçekdışılık çözülmesi” değil, “Çözülmeyle bağlı gerçekdışılık bozukluğu”

- Sayfa XXIII Beslenme ve Yeme Bozuklukları: 307.52 Pika (Çocuk hekimliğinde “toprak yeme” olarak da bilinir), 307.53 Geri Çıkarma (Geviş Getirme) Bozukluğu: Ruminasyon karşılığında “geri çıkarma” yetersiz kalıyor. Eylemin içinde “geri çıkarıp çıkarıp çiğneme” var. Geviş getirme tam çevirisi ama insana uymuyor. İngilizcede insana uyuyor, çünkü “ruminasyon” aynı zamanda fazla düşünme, sürekli kurma anlamını da taşıyor. Tek sözcükle karşılık bulmak zorunda değiliz. Ben şimdilik “geri çıkarıp çiğneme” öneriyorum. Daha iyisi bulunabilir.
- Sayfa XXIV Dışa Atım Bozuklukları (*dışaatım olarak bitişik yazılması uygundur*): 307.6 Enürezis=ıdrar kaçırma değildir. İdrar kaçırma çocuklarda, yaşlılarda, sfenakter bozukluğu olanlarda, bazen de özel korkunç durumlarda karşılığınca idrarın az ya da çok miktarlarda birden kaçırılışıdır. Bunlara enüretik denmez. Enürezi olarak yazılmalıdır, “enürezi=istemsiz işeme”. Enkoprezi de istemsiz dışkılamadır.
- Sayfa XXIX Disruptive, Impulse-Control and Conduct Disorders=Yıkıcı Bozukluklar, Dürtü Denetimi ve Davranım Bozuklukları: “Disruptive=yıkıcı” için geri çeviri yöntemini kullanırsak, “yıkıcı=destructive” olur. “Disruptive” ve “destructive” sözcükleri eşanlam taşımıyor. “Disruptive” için “parçalayıcı, dağıtıcı, bozguna” karşılıkları önerilebilir ama bir grup içinde tartışmadan öneride bulunamıyorum.
- Sayfa XXIX ve XXX Madde ile İlgili Bozukluklar: 291.81 Alcohol Withdrawal=Alkol Yoksunluğu: Bu başlık altında tartışılacak sözcük “yoksunluk”tur. İngilizceye geri çeviri yaparsak “yoksunluk=deprivation”. “Withdrawal” sözcüğü karşılığında “bırakma, kesme, kesilme” sözcükleri kullanılmaktadır. “alkolü bırakma, alkolü kesme” gibi. Kanımca her ikisi de uygun görünüyor. Aynı tartışma diğer maddeler için de geçerlidir.
- Cannabis Related Disorders = Kenevirle (Kannabis) İlgili Bozukluklar: “Kenevir” sözcüğü için gene İngilizceye geri çeviri yapalım= “Indian hemp”; bitkibilimsel adı Cannabis Sativa/cannabis Indica. Eskiden kenevirden üretilen keyif verici maddenin sayısız adları var ama en çok kullanılanlar yurt içinde “esrar, yurt dışında marihuana, hashish ve son zamanlarda cannabis”. Hepsinin de etkin maddesi tetrahidrokannabinol. Bunlar bilinen şeyler. DSM yazıcıları belki daha bilimsel havası var diye artık cannabis demeyi yeğliyorlar. Türkçe’de çok fazla adı var ama çok yaygın kullanılan “esrar” yerine “kenevir” kullanılmasının nedenini anlayamadım.
- Sayfa XLIII Kişilik Bozuklukları 301.7 Toplum dışı (Antisosyal) Kişilik Bozukluğu: “Antisosyal” teriminin Türkçe karşılığını yakalamak güç. “Toplum dışı” için bir geri çeviri yapacak olursak “asosyal” olur. Antisosyal kişiler genelde toplum dışı değil, toplum içi olurlar ama davranışları

toplum beklentilerine ters düşer. “Anti” eki aykırılık, karşıtlık belirlir. Kanımca, “topluma aykırı kişilik bozukluğu” daha uygun.

- Sayfa XLV İlaçların Yol Açtığı Devinim Bozuklukları ve İlaçların Diğer Yan Etkileri Antidepresan Bırakma Sendromu (Antidepressant Discontinuation Syndrome): “Discontinuation = sonlandırma, tedaviyi sonlandırma”. Bırakma, kesme sözcükleri “withdrawal” karşılığında sık kullanılmaktadır.
- Sayfa XLVI Klinik İlgi Odağı Olabilecek Diğer Durumlar: İlişki Sorunları, Çocuk Eğitimi ile İlgili Sorunlar: “Upbringing = eğitim” olamaz. Upbringing = yetiştirilme. “Çocuğun Yetiştirilmesi ile İlgili Sorunlar” olmalı. Eğitim de yetiştirilmenin içindedir.
- V61. 8 Anababadan Ayrı Büyüme: Burada da “upbringing=büyüme” olmuş. “Anababadan Ayrı Yetişme” (ya da “yetiştirilme”) olmalı.
- Birkaç yerde “functional=işlevgören” yazılmış. Çoğu yerde “işlevsel” kullanılmış. Hekimlikte yaygın olan “işlevsel”dir.
- Kitapta “abnormal=olağandışı” olarak çevirilmiş. Geri çeviri yapılırsa “olağandışı=unusual”. Olağandışı her şey anormal değildir ve anormal her şey olağandışı değildir. Anormal karşılığında “sapak, düzgünsüz” gibi sözcükler önerilmişse de hekimlikte anormal terimini atmak zor görünüyor!
- Bir başka dikkatimi çeken terim “hallucinogenic” karşılığında “varsandıran” sözcüğünün kullanılması. Hallüsinasyon karşılığında var sanmaktan “varsanı” (görme varsanı, işitme varsanı gibi) çok yaygın olmasa da birçok yerde benimsenmişe benziyor. Sandırmak fiilinden yararlanarak “varsandıran” sözcüğünü üretmek ilginç bir öneri gibi görünüyorsa da yaptırın, saptırın, sandıran, sindiren gibi sözcüklerdeki “dıran” ekinin “genic” karşılığı olabileceğini sanmıyorum. Buradaki “genic=doğuran” olduğuna göre “varsanı doğuran” uygun görünmektedir.

Son olarak şu görüşümü vurgulamak isterim: Türkçenin bilim terimleri üretebilme bakımından esnek ve varsıl bir dil olduğuna inanandanım. Yabancı bir dilden çeviri yaparken bilimsel terimlerin o bilim dalındaki uzmanlarla iyice tartışıldıktan sonra yayımlanmasının uygun olduğunu düşünüyorum. Yayımlandıktan sonra da eleştirilere, önerilere açık olunması ve sonraki basımlarda bu eleştirilere, önerilere özen gösterilerek değişiklik yapılması bilim dilimize önemli katkı sağlayabilir.

Kaynaklar

Amerikan Psikiyatri Birliği, Ruhsal Bozuklukların Tanımsal ve Sayımsal Elkitabı, Beşinci Baskı (DSM-5) Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı’ndan, çev. Köroğlu, E. Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 2013

American Psychiatric Association, Desk Reference to the Diagnostic Criteria From DSM-5, Arlington, VA, American Psychiatric Publishing.

Prof. Dr. M. Orhan Öztürk
e-posta: orhanozt@gmail.com